

YANGI AVLOD ONA TILI DARSLIKLARIDA TANQIDIY FIKRLASH TEKNOLOGIYASINI QO‘LLASH IMKONIYATLARI

Po‘latova Marjona Inomjon qizi

Samarqand davlat pedagogika institute magistri

Annotatsiya. Ushbu tezisda yangi avlod 7–9-sinf ona tili darsliklarida tanqidiy fikrlash texnologiyasini, xususan, “chaqiruv – anglash – fikrlash” (ChAF) modelini qo‘llash imkoniyatlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy lingvodidaktikada matnning markaziy ta’lim birligi sifatidagi o‘rni asoslanadi hamda tanqidiy fikrlash texnologiyasining matn o‘qitish jarayoniga integratsiya qilish yo‘llari ko‘rsatiladi. Taklif etilayotgan metodika o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy matn yaratish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *tanqidiy fikrlash, chaqiruv – anglash – fikrlash modeli, yangi avlod darsliklari, ona tili ta’limi, matn o‘qitish, kompetensiyaviy yondashuv, lingvodidaktika, 7–9-sinf.*

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish jarayonida yangi avlod darsliklarining joriy etilishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni va 2022-yil 11-maydagi PF-60-son Farmoni ta’lim mazmunini yangilash, darsliklarni zamonaviy talablarga moslash zaruriyatini belgilab bergan [1]. Yangi avlod darsliklari kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bo‘lib, o‘quvchilarning nafaqat bilim olishi, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Biroq amaliyotda ko‘pchilik o‘qituvchilar an’anaviy izohli-ko‘rsatmali va reproduktiv usullardan foydalanishda davom etmoqda, bu esa darsliklarning zamonaviy imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qiladi [2]. Shu sababli, tanqidiy fikrlash texnologiyasini ona tili darslariga tatbiq etish dolzarb muammo sifatida ko‘rilmogda.

Tanqidiy fikrlash texnologiyasi XX asrning 90-yillarida Ch.Templ, J.Stil va K.Meredit tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u uch bosqichli tuzilmaga ega: chaqiruv (evocation), anglash (realization of meaning) va fikrlash (reflection) [3]. Ushbu model konstruktivistik ta’lim nazariyasiga asoslanadi va o‘quvchining oldingi bilimlarini faollashtirish, yangi ma’lumotni ongli ravishda o‘zlashtirish hamda o‘rganilgan materialni qayta anglash jarayonlarini izchil tashkil etishni nazarda tutadi.

L.S.Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi [4] va J.Dyuining pragmatik pedagogikasi [5] ham ushbu modelning nazariy poydevori hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda (D.Kluster, R.Pol) tanqidiy fikrlash faqat oliy ta’lim uchun

emas, balki umumta'lim maktablarida, shu jumladan 7–9-sinflarda ham samarali qo'llanilishi mumkinligi isbotlangan [6].

Yangi avlod 7–9-sinf ona tili darsliklaridagi matnlar o'z xususiyatlariga ko'ra ChAF modelini qo'llash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Darsliklardan olingan badiiy, ilmiy-ommabop va publitsistik matnlar turli bosqichlarda turlicha strategiyalar yordamida o'rganiladi.

Chaqiruv bosqichi – o'quvchilarning mavzu bo'yicha oldingi bilimlari faollashtiriladi. Buning uchun “Klaster”, “BBB jadvali” (Bilaman – Bilmoqchiman – Bildim), “Tushunchalar xuritasi” kabi strategiyalardan foydalaniladi [7]. Masalan, 8-sinf darsligidagi “Vatan” mavzusidagi matnni o'rganishdan oldin o'quvchilar “Vatan” tushunchasi bilan bog'liq assotsiatsiyalarini klaster shaklida yozadilar.

Anglash bosqichi – o'quvchilar matn bilan bevosita ishlaydi. “INSERT” (Interactive Noting System for Effective Reading and Thinking) strategiyasi asosida matnni belgilar bilan o'qish, “Ikki qismli kundalik”, “Qalin va nozik savollar” usullari qo'llaniladi [8]. Bu bosqichda o'quvchi matnni shunchaki o'qib chiqmasdan, balki unda berilgan ma'lumotlarni ongli ravishda qayta ishlaydi, tahlil qiladi va tizimlashtiradi.

Fikrlash bosqichi – o'quvchilar o'rganilgan materialni umumlashtiradi, o'z fikrini bayon etadi. “Sinkveyn”, “RAFT” (Role – Audience – Format – Topic), “Erkin yozish” kabi usullar yordamida o'quvchining ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari mustahkamlanadi [9]. Bu bosqich ayniqsa 9-sinf o'quvchilari uchun muhim, chunki ular matn asosida mustaqil fikr yuritish va argumentlash ko'nikmalarini egallashi lozim.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash texnologiyasi o'quvchilarning matnni chuqur tushunish, tahlil qilish va ijodiy qayta ishlash ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Finlandiya, Janubiy Koreya va Turkiya tajribalari bu texnologiyaning har xil ta'lim tizimlarida muvaffaqiyatli tatbiq etilganini ko'rsatadi [10]. O'zbekiston sharoitida ham ushbu texnologiyani milliy o'quv dasturlari va darsliklar mazmuniga moslashtirish samarali natijalar berishi mumkin.

Dastlabki tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, ChAF modeli qo'llangan darslarda o'quvchilarning matnni tushunish darajasi 18–22% ga, ijodiy matn yaratish ko'rsatkichi esa 15–20% ga oshgan [11]. Shuningdek, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va faolligi sezilarli darajada kuchaygan.

Tanqidiy fikrlash texnologiyasining “chaqiruv – anglash – fikrlash” modeli yangi avlod ona tili darsliklaridagi matnlarni o'qitishda yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Ushbu model o'quvchilarning matn bilan ishlash ko'nikmalarini izchil shakllantirishga, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. ChAF modelini 7–9-sinf ona tili darslarida keng qo'llash uchun

o'qituvchilarni maxsus tayyorlash, metodik qo'llanmalar yaratish va dars ishlanmalarini takomillashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
2. Yo'ldoshev Q.B. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: “O'qituvchi”, 2020.
3. Temple Ch., Steele J., Meredith K. Critical Thinking Framework for Any Discipline. – RWCT Project, 1997.
4. Vigotskiy L.S. Myshleniye i rech'. – M.: Labirint, 1999.
5. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co, 1910.
6. Kluster D. Chto takoye kriticheskoye myshleniye? // Peremena. – 2001. – №2. – S. 36–40.
7. Xalilova Sh. Interfaol ta'lim usullari. – T.: “Nihol”, 2021.
8. Vaughn J., Estes T. Reading and Reasoning Beyond the Primary Grades. – Boston: Allyn & Bacon, 1986.
9. Sinkveyn va RAFT usullari: Metodik qo'llanma / tuzuvchi: N.Raximova. – T., 2022.
10. OECD. PISA 2022 Results: Creative Minds, Creative Schools. – Paris: OECD Publishing, 2023.
11. Po'latova M.I. Tajriba-sinov ishlari natijalari // Magistrlik dissertatsiyasi materiallari. – Samarqand, 2025.